

DAVLAT BYUDJETINING MOHIYATI VA AHAMIYATI

Mahamadganiyev Jahongir

Jo'rayev Eldorbek

Jumanov Jahongir

TDIU MMT-95 guruh talabalari.

***Annotatsiya:** Davlat byudjeti mohiyati va ahamiyati, davlatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi, xavfsizlik va maqbullik, investitsiyalar, va demokratiya tushunchalariga asoslangan. Bu byudjet, davlatning moliyaviy siyosatining muhim vositalaridan biri hisoblanadi va mamlakatning umumiy maqsadlarini ta'minlash uchun katta ahamiyatga ega. Davlat byudjetining asosiy mazmunini va uning maqsadlarini, qanday moliyaviy resurslarni to'plash va ularni qanday ishlatishni ifodalaydi, shu jumladan pul mablag'larini daromadlar va chiqimlar bo'yicha tartibga solishi tahlil qilingan.*

***Kalit so'zlar:** byudjet, byudjet belgilari, soliqlar, davlat budjeti daromadlari, davlat budjeti xarajatlari, davlat tomonidan tartibga solish.*

Byudjet umumdavlat moliyasining ajralmas qismidir. O'z vazifalarini bajarish uchun davlat byudjetda to'plangan moliyaviy resurslarga muhtoj. Byudjet yordamida milliy daromadlarni milliy ehtiyojlarni qondirish uchun qayta taqsimlash amalga oshiriladi: xarajatlar, ishlab chiqarishni kengaytirish, ijtimoiy soha ehtiyojlarini qondirish, boshqaruv apparati tarkibi, ichki va tashqi xavfsizlik.

Davlat byudjeti tashqi ko'rinishida davlatning asosiy moliyaviy rejasi bo'lib, uning daromadlari, xarajatlari, markazlashtirilgan moliyaning hal qiluvchi qismining harakatini belgilaydi. Milliy daromadning qariyb yarmi davlat byudjeti orqali qayta taqsimlanadi.

Davlat byudjeti moliyaviy rejalarining umumiy tizimida shakllantiriladi, chunki

u iqtisodiyotning barcha sub'ektlari va bo'g'inlarining moliyaviy resurslarining bir qismini aks ettiradi, joriy davr uchun ularning davlat bilan moliyaviy munosabatlarini, byudjetdan ajratmalar to'lovlarini tartibga soladi.

Asosiy moliyaviy reja - uni tuzish jarayonida davlat byudjeti davlat mablag'larining markazlashtirilgan fondiga aylantiriladi.

Korxonalar, tashkilotlar va aholining pul resurslarini soliqlar, yig'imlar va boshqa tushumlar shaklida umumdavlat ehtiyojlariga jamlagan byudjet. Ushbu bosqichda byudjetni davlat mablag'larining asosiy markazlashtirilgan fondi sifatida tavsiflash mumkin.

Byudjet shakli va uning moddiy mujassamlanishi davlat byudjetining tashqi belgilaridir. Uning mohiyati milliy daromadni qayta taqsimlash, daromadlar va byudjet xarajatlarini shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar bilan ifodalanadi.

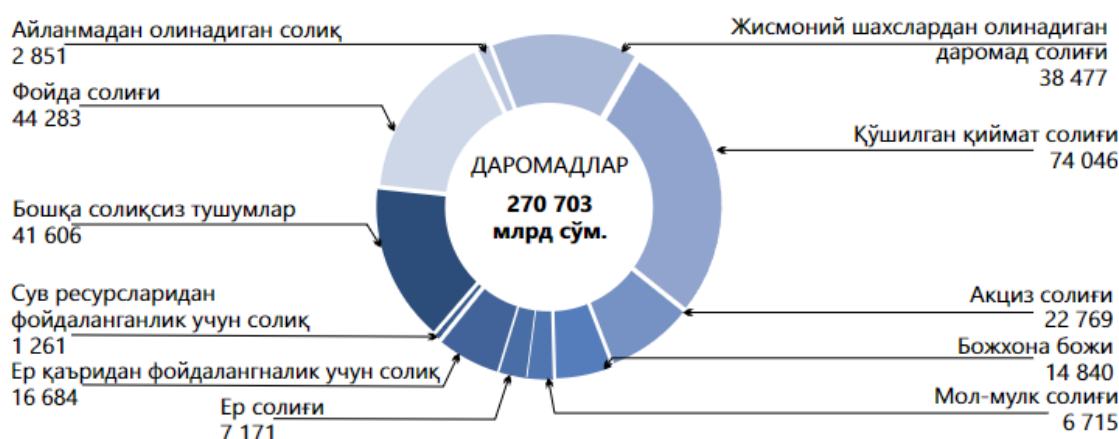
Byudjet moliyaviy, pul munosabatlari to'plami sifatida iqtisodiy munosabatlarning umumiy tizimidan quyidagi mezonlarga ko'ra ajratilishi mumkin:

1. Pul munosabatlari (moliyaviy resurslar harakatiga vositachilik qiladi);
2. Faoliyat doirasi (byudjet jarayoni doirasi bilan cheklangan, chunki munosabatlar faqat byudjet mablag'larini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan yuzaga keladi);

3. O'zaro munosabatlar ishtirokchilari (ulardan biri har doim o'z funksiyalarini bajarish uchun byudjetda pul to'playdigan va ularni taqsimlaydigan davlatdir, munosabatlarning ikkinchi sub'ekti to'lovlarni to'lash yoki byudjet resurslaridan foydalanishda korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va aholidir. Tegishli munosabatlar byudjet va soliq qonunchiligi bilan qat'iy tartibga solinadi);

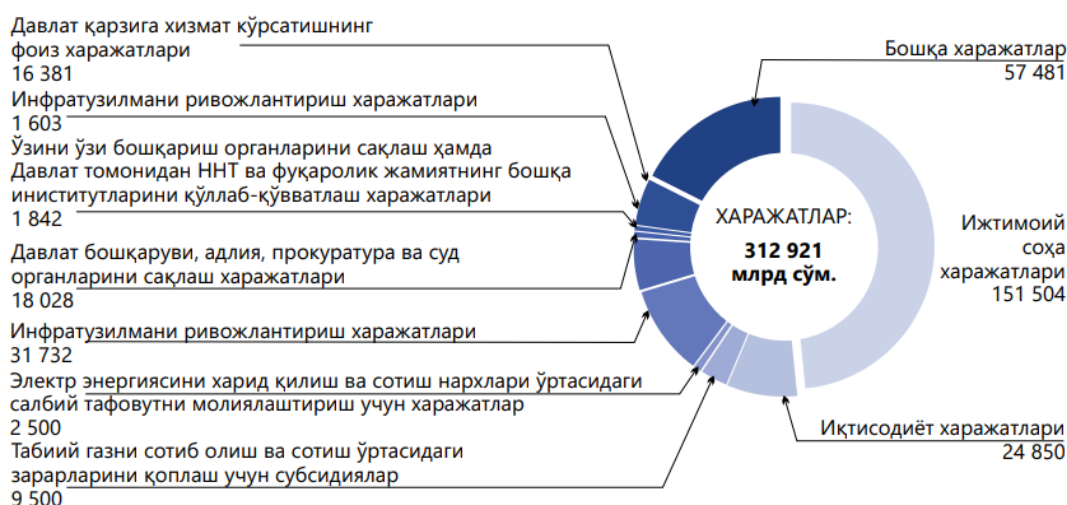
4. Undiriladigan soliqlar, yig'imlar, soliqdan tashqari daromadlar, shuningdek byudjetni moliyalashtirish ko'rinishidagi xarajatlar harakatining bepulligi.

2024 yil uchun Davlat byudjeti daromadlari **270703** mlrd so'm yoki YaIM ning 20.8% miqdorida prognoz qilinmoqda.

1-rasm. 2024 yil uchun davlat byudjeti daromadlari prognozi tarkibi, mlrd so'm¹

Davlat byudjetining 2024 yil uchun xarajatlari 312 921 mlrd so'm yoki YaIMning 24,0% (2023 yilda 282 133 mlrd so'm yoki YaIMning 26,6 %i bo'lishi kutilmoqda) etib prognoz qilinmoqda. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsadida tarmoq rivojlanish dasturlarini amalga oshirishga sarflanadigan xarajatlarni oshirish rejalashtirilmoqda.

2-rasm. Davlat byudjetining xarajatlari tarkibi, 2024 yil uchun prognoz²

Davlat byudjeti iqtisodiy kategoriya sifatida davlat mablag'larining asosiy markazlashtirilgan fondini shakllantirish, sarflash va undan foydalanish paytida yuzaga keladigan ob'ektiv pul munosabatlarining umumiyligini tavsiflaydi. Ushbu

¹ <https://openbudget.uz/api/v2/info/file/fb22326ffbc83f71fee6ec3a628a3cec> - fuqarolar uchun buddjet-2024

² <https://openbudget.uz/api/v2/info/file/fb22326ffbc83f71fee6ec3a628a3cec> - fuqarolar uchun buddjet-2024

pul munosabatlarini bashorat qilish uchun milliy daromadning bir qismini to'plash, uni umumdavlat ehtiyojlariga qayta taqsimlash jarayonida amalga oshiriladigan asosiy moliyaviy reja ishlab chiqilmoqda.

Davlat byudjeti-bu davlatning asosiy moliyaviy rejasi bo'lib, u davlat mablag'larining asosiy markazlashtirilgan fondini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarni aks ettiradi.

Byudjet tarixiy kategoriya bo'lib, u davlat va tovar-pul munosabatlarining paydo bo'lishi bilan paydo bo'ladi va uning mohiyati, iqtisodiy kategoriya sifatida va asosiy maqsad davlat shakllanishining o'zgarishiga qarab o'zgarmaydi. Uning tarkibiga ob'ektiv va sub'ektiv omillar ta'sir qiladi.

Ob'ektiv omillar orasida ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanish darajasi, mamlakatning iqtisodiy salohiyati, ishlab chiqarish munosabatlari, iqtisodiy, tabiiy, tarixiy, ijtimoiy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Subyektiv omillarga quyidagilar kiradi: davlat turi, rivojlanishning ma'lum bir bosqichidagi hukumat siyosati va u ilgari surgan rivojlanish ustuvorliklari, iqtisodiy va moliyaviy fanlar darajasi va boshqalar.

Bozor iqtisodiyoti mamlakatlari byudjetlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, byudjetlarning daromad qismi asosan soliqlar hisobidan shakllantiriladi.

Umuman olganda, byudjetni shakllantirishda, daromadlarni olib qo'yishda, xarajatlarni yo'naltirishda davlat iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni tartibga soladi. Byudjet yordamida davlat o'z-o'zidan paydo bo'ladigan bozor kuchlarining salbiy 5 ta ta'sirini yumshatish, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarini moliyalashtirish, fermer xo'jaliklari, kichik firmalar va boshqalarni qo'llab-quvvatlash uchun reproduktiv jarayonlarga ta'sir qiladi.

Bozor sharoitida pullik ijtimoiy xizmatlarning rivojlanishiga qaramay, byudjet fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishda, noishlab chiqarish sohasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Byudjet asosan boshlang'ich va o'rta ta'lim, kambag'allarga tibbiy yordam va boshqa madaniy ijtimoiy dasturlarni moliyalashtiradi.

Iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solishga

quyidagilar orqali erishiladi:

- tovarlar, xizmatlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga, ularga talab va taklifga ta'sir qiluvchi soliqlar;
- ishlab chiqarishni kengaytirish, yangilash, uning tuzilishini takomillashtirish, ijtimoiy kafolatlar va jamiyatning barcha a'zolarining ma'lum madaniy darajasini, ularning xavfsizligini ta'minlaydigan milliy dasturlarni byudjet tomonidan moliyalashtirish;
- ayrim tarmoqlar, korxonalar, xo'jaliklarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ularning faoliyat ko'rsatishining iqtisodiy sharoitlarini tenglashtirish yoki ularni tezroq rivojlantirish uchun (subvensiyalar, imtiyozli, foizsiz kreditlar va boshqalar orqali); maxsus jamg'armalarning budjet resurslari hisobidan ta'lim olish, iqtisodiyotni rivojlantirishdagi nomutanosibliklarning oldini olish uchun zaxiralar;
- fuqarolarning ijtimoiy kafolatlari, nogiron va kambag'al aholini qo'llab-quvvatlash.

Iqtisodiy faoliyatni muvaffaqiyatli olib borish ko'p jihatdan to'g'ri prognozlash va rejalashtirishga, boshqaruvning barcha darajalarida pul mablag'larini shakllantirish, harakat qilish va ulardan foydalanishga bog'liq.

Bozor iqtisodiyoti mamlakatlarida hukumatning moliyaviy siyosatini amalga oshirishda, ijtimoiy 6 jarayonni tartibga solishda, takror ishlab chiqarishning qiymat nisbatlarini optimallashtirishga va uning kengayishiga ijtimoiy sohani rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Endi davlat budjeti tarkibida muhim ahamiyatga ega mahalliy budjet sohasiga tohtalamiz.

1-jadval

Mahalliy budjetlar tog'risida malumot. 2024 yil uchun Qoraqalpog'iston respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlari, xarajatlari va budjetlararo tartibga soluvchi transfertlarning prognozi, mlrd so'm³

---

³ <https://openbudget.uz/api/v2/info/file/fb22326ffbc83f71fee6ec3a628a3cec> - fuqarolar uchun buddjet-2024

№	Hududlar	Daromadlar	Xarajatlar	Bugetlararo tartibga soluvchi transferlar
1	Qoraqalpog'ston respublikasi	3069,3	5147,3	2078
2	Andijon viloyati	4087,3	6001,1	1913,8
3	Buxoro viloyati	4232,4	4593,5	361,1
4	Jizzax viloyati	2415,6	3304,2	888,6
5	Qashqadaryo viloyati	4879,1	5806,2	927,1
6	Navoiy viloyati	2904,1	3086,6	182,5
7	Namangan viloyati	3564,7	5548,7	1984
8	Samarqand viloyati	5191,7	6780,2	1588,5
9	Surxondaryo viloyati	3104,5	4937,3	1832,8
10	Sirdaryo viloyati	1502,1	2403,9	901,8
11	Toshkent viloyati	5668	6185,3	517,4
12	Farg'ona viloyati	5399	7342,6	1943,7
13	Xorazm viloyati	2879	4082,8	1203,8
14	Toshkent shahri	9163,3	9677,2	513,9
	Jami	58060,1	74896,9	16837,0

Jadvalni tahlil qiladigan bolsa 2024 yilda qilingan prognozini daromad qilishki kutilyotgan bu Toshkent shahri **9163.3 mlrd so'm** bilan eng yuqori o'rinda turibti , eng kam daromad qilishi kutilayotga viloyat **1502.1mlrd so'm** bilan Sirdaryo viloyati bolib turibti . xarajatlariga kelsak bu pozitsiyalarni ham muqobil ravishda **9677,2 mlrd so'm** va **2403.9mlrd so'm** bilan Toshkent shahri va Sirdaryo viloyati

egalab turibti.

Xulosa, davlat byudjeti shunchaki moliyaviy hujjat emas, balki davlatning harakat yo'lini boshqaradigan kompasdir. U o'z fuqarolarining hayotini shakllantirish, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi muhim xizmatlar uchun resurslarni ajratadi. Infratuzilmaga sarmoya kiritish orqali byudjet iqtisodiy o'sish va bog'langan jamiyat uchun zamin yaratadi. Biroq, davlat byudjeti qat'iy reja emas. U o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishi, uzoq muddatli maqsadlarni kutilmagan ehtiyojlar bilan muvozanatlashi kerak. Fiskal mas'uliyat hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, kelajakdagi to'lov qobiliyatini buzmasdan muhim xizmatlarga e'tibor qaratishni talab qiladi. Innovatsion daromad manbalarini topish va davlat funksiyalarini soddalashtirish bu tenglamaning asosiy komponentlari hisoblanadi. Byudjet jarayoniga jamoatchilikni jalb qilish mas'uliyat va ishonchni kuchaytiradi. Shaffoflik fuqarolarga soliq mablag'lari qanday ishlatilishini tushunish imkonini beradi, ustuvorliklar jamiyat ehtiyojlarini aks ettirishini ta'minlaydi. Oxir oqibat, puxta ishlab chiqilgan davlat byudjeti hukumatning o'z fuqarolariga bo'lgan sadoqatini bildiradi. Iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlik uchun sog'lom muhitni yaratish orqali davlat byudjeti barcha uchun xavfsiz va farovon kelajakka yo'l ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. TS Malikov, O Olimjonov. Moliya. - O'quv qo'llanma. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2018
2. Malikov T, Haydarov N. Budjet daromadlari va xarajatlari. O'quv qo'llanma, Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA. 2007.
3. Malikov TS. Byudjet-soliq siyosati. T.: "Iqtisod-moliya. 2019.
4. Malikov T, Haydarov N. Budjet: tizimi, tuzilmasi, jarayoni. O'quv qo'llanma, Toshkent "IQTISOD-MOLIYA. 2008.
5. У Ўроқов. Маҳаллий бюджетлар мустақиллигини оширишнинг устувор йўналишлари- Science and Education, 2022

6. У Ўроқов, Д Ускенбаева. Ўзбекистонда ташаббусли бюджетни жорий этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари - Science and Education, 2022
7. Ўроқов У, Иргашев И, Ғайбуллаев О. Фуқаролар иштирокидаги маҳаллий бюджет. 2022
8. Ўроқов УЮ. Маҳаллий бюджетлар шаффофлиги ва очиқлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари. Бизнес-Эксперт журнали. 2020;4.
9. Ўроқов У. Маҳаллий бюджетлар молиявий барқарорлигини белгиловчи кўрсаткичлар. 2020
10. Ўроқов У. Маҳаллий бюджетлар даромад базасини кенгайтириш масалалари. Республика ўқув юртлараро конференция тўплами. ТМИ-2009 йил (Vol. 18).
11. Ўроқов У. Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақилигини оширишнинг замонавий муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. ТМИ 2022 йил.
12. У Ўроқов. Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигини оширишнинг ҳуқуқий асослари.- Science and Education, 2023
13. Ғ'aybullayev O, O'roqov U. O'zbekiston Respublikasida budjet tizimi va jarayoni. O'quv qo'llanma. T.: Baktriapress. 2016;168.
14. Xaydarov N. Soliqlar va soliqqa tortish masalalari. O'quv qo'llanma. Toshkent: Akademiya. 2007.
15. Хайдаров НХ. Маҳаллий бюджетлар: муаммо ва инновацион ечимлар. Ўзбекистон статистика ахборотномаси” илмий электрон журнали. 2020.
16. Хайдаров Н. Доходы местных бюджетов и пути их укрепления. “Молия” илмий журнали. 2022.
17. Хайдаров Н. Маҳаллий бюджетларнинг даромад манбалари. халқаро илмий-амалий конференция 2022.
18. Хайдаров Н. Маҳаллий бюджетлар даромадини барқарорлаштириш йўллари. халқаро илмий-амалий конференция мақолалар тўплами (Vol. 2022).

19. O'roqov U. Y., qizi Rahimova N. J. Investitsiyalarni jalb qilishda qulay investitsiya muhitining ahamiyati //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 229-239.
20. Dilmurod o'g'li, Fayzullayev Abdusamad, and Rahimova Nozimaxon Jahongirovna. "O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHI VA ATROF-MUHITGA TA'SIRI." International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING 5.1 (2024): 19-23.
21. Vohidjonovich B. N., Jahongirovna R. N. RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA KAMBAG'ALLIK MUAMMOSI //ILM-FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 20-21.
22. Rahimova N. et al. Davlat xaridi munosabatlarining subyektlari //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 12. – C. 934-940.
23. Gulshoda B., Nozimaxon R. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA BYUDJET-SOLIQ TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – T. 44. – №. 2. – C. 178-183.